

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Палінська О. Урок української: принципи оптимізації роботи на занятті з української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2009. Вип. 4. С. 51–58.
2. Судук І. Особливості вивчення діалогічного мовлення на заняттях з української як іноземної. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. С. 32–41.
3. Бойко Г. Удосконалення навиків читання студентів-іноземців на заняттях з української мови як іноземної. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. 2016. № 13. С. 125–136.
4. Мацюк З. Лінгвістичні основи методики викладання граматики української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. Вип. 2. С. 31–39.
5. Рибізонт І. Поема Тараса Шевченка «Катерина» як навчальний матеріал для читання в курсі української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 9. С. 219–225.
6. Бурковська О. Термінологія та номенклатура лісівництва в курсі української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 10. С. 113–120.
7. Овдіюк В. Рекламний текст у курсі української мови як іноземної: соціокультурний підхід. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 9. С. 234–242.
8. Антонів О. Українська пісня як об'єкт вивчення в іншомовній аудиторії. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2009. Вип. 4. С. 206–211.
9. Фецько І. Українська термінологіка музейництва як навчальний матеріал для студентів-іноземців. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 9. С. 123–135.
10. Бойко Г. Лексико-граматичні тести та вправи з української мови як іноземної в контексті оцінювання мовної компетенції студентів-іноземців технічних спеціальностей (архітектура). *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2015. Вип. 11. С. 57–64.
11. Горда О. Структура та зміст уроку на тему «Робота» з української мови як іноземної. *Південний архів (філологічні науки)*. 2018. № 75. С. 136–141.
12. Коломієць Є. Дикий ангел. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1033>.
13. Антисуржик – правильна мова. URL : https://ukrainskamova.com/publ/chinnij_pravopis/leksika/antisurzhih_pravilna_mova/5-1-0-244.
14. Конфлікт поколінь – що за цим стоїть? URL : <https://kibit.edu.ua/news/konflikt-pokolenij/>.
15. Теорія поколінь (x, y, z). URL : <https://learning.ua/blog/201711/teoriia-pokolin-x-y-z/>

УДК 811.161.2'72

**КОНЦЕПТИ ПЕРЕМОГА ТА ПОРАЗКА
В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ЛІНИ КОСТЕНКО**

**CONCEPTS VICTORY AND DEFEAT
IN HISTORICAL NOVELS BY LINA KOSTENKO**

Циганок І.Б.,

orcid.org/0000-0002-3213-8624

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та літератури

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

У статті на матеріалі історичних романів у віршах «Берестечко» та «Маруся Чурай» Ліни Костенко здійснено спробу описати семантичну структуру та вербальні вияви антонімічних контекстам *перемога* й *поразка*. Звернено увагу на їх метафоричні моделі. У науковій розвідці доведено, що означені концепти виступають багатозначними завдяки наскрізній образності текстових віршових структур. Для вербалізації цих концептуальних понять поетеса використовує іменники, а також дієслова, прикметники і дієприкметники. Вона створює контексти філософського спрямування з негативним чи позитивним стилістичним маркуванням. Концепти *перемога* й *поразка* входять до ядра концептосфери історичних романів, втягуючи туди інші лейтмотиви, як-от: воля, душа, життя, смерть, Україна.

Ключові слова: концепт, вербалізація, концептосистема, поразка, перемога.

В статье на материале исторических романов в стихах «Берестечко» и «Маруся Чурай» Лины Костенко предпринята попытка описать семантическую структуру и особенности вербализации контекстам-антонимов *победа* и *поражение*. Особое внимание обращается на их метафорические модели. В статье доказывается, что эти концепты характеризуются полисемией, которая достигается с помощью сквозной образности поэтических струк-

тур. Для словесного вираження концептів поетеса використовує імена существительные, режі – глаголи, імена прилагательные і причастия. Отдельные контексти мають філософський смисл с позитивними или негативними стилістическими маркерами. Концепти *победа* і *поражение* входять в ядро концептосфери історических романов Л. Костенко, втягивая также контекстемы *свобода*, *душа*, *жизнь*, *смерть*, *Украина*.

Ключевые слова: концепт, вербалізація, концептосистема, поражение, победа.

In the article, based on the material of historical verse novels "Berestechko" and "Marusya Churai", Lina Kostenko attempted to describe the semantic structure and the features of verbalization of the antonyms *victory* and *defeat*. Special attention is paid to their metaphoric models. This article proves that these concepts are characterized by polysemy, which is achieved by means of figurative imagery of poetic structures. For the verbal expression of concepts, the poetess uses nouns, less verbs, adjectives and participles. Individual contexts have a philosophical meaning with positive and negative stylistic markers. The concepts *victory* and *defeat* are part of the core of the conceptosphere of L. Kostenko's historical novels including such concepts as Freedom, Soul, Life, Death, Ukraine.

Key words: concept, verbal manifestation, set of concepts, Victory and Defeat.

Постановка проблеми. Для сучасної лінгвістичної концептології актуальним є опис емпіричних і культурних концептів, а відтак і концептосфер у мовній картині світу. Про це свідчать праці українських та зарубіжних мовознавців, зокрема В. Іващенко [4], Л. Кравець [7; 8], Д. Лихачова [10; 11], В. Телії [16], В. Маслової [12], Н. Арутюнової [1] та ін.

Серед дослідницьких напрямів цієї галузі особливе зацікавлення становить художня лінгвоконцептологія у взаємодії з лінгвостилістикою та лінгвофольклористикою. Об'єктом такого опису слугують літературно-художні концепти в окремому художньому творі, в індивідуально-авторському стилі митця слова, в уснопоетичній народній творчості тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці концепт тлумачать як результат пізнання навколишнього світу людиною, цілком ідеальне утворення, що відображає багатовіковий досвід і специфіку національної культури. Концептуальні поняття виступають культурними кодами певної нації, які передаються від покоління до покоління і засвоюються разом з мовою. Вони є основою культурної комунікації [8]. Ю. Степанов також вважає це поняття культурно-ментально-мовним утворенням і визначає його як «згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини» [15, с. 40]. Н. Арутюнова стверджує, що концептуальні поняття виникають у результаті взаємодії таких факторів, як національна традиція і фольклор, релігія й ідеологія, життєвий досвід і образи мистецтва, відчуття та системи цінностей [1, с. 3]. На думку В. Москвіна, під концептами слід розуміти поняття, які мають цінність для носія мови, актуальні для нього, і тому виражаються значною кількістю синонімів, зокрема, з метафоричною внутрішньою формою [13]. Така широка репрезентованість у плані вираження «спричинена аксіологічною маркованістю культурного концепту» [9, с. 41]. В. Маслової

називає ключовими концептами культури «зумовлені нею ядерні одиниці картини світу, які мають екзистенціальну значущість і для окремої мовної особистості, і для лінгвокультурної спільноти в цілому» [12, с. 51].

У монографії «Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу» В. Іващенко визначає змістову структуру концепту як «спроектовану на окремо взятий фрагмент дійсності множинність елементарних факторних смислів, що існують у свідомості тієї чи іншої соціокультурної спільноти у формі сконденсованого смислового етимона – «смислу – цінності». Звідси змістова структура концепту є її ціннісно-смисловою структурою» [4, с. 62].

Вважаємо, що семантичні складові структури концепту нарощуються і завдяки контекстуальному оточенню концептуального поняття особливо в поетичному творі. Провідну роль у цьому відіграє тропеїзація (метафоризація) ключових контекстем. Серед наукових розвідок, присвячених аналізу концептів у художньому мовленні митців слова, добре відомі студії С. Єрмоленко [3], Л. Кравець [7; 8] та ін.

Дослідники відносять до концептів такі абстрактні слова, як час, совість, доля, воля, гріх, закон, свобода, батьківщина, перемога тощо. Так, С. Єрмоленко простежуючи, вербалізацію концепту *час* у ліричній поезії Л. Костенко, характеризує лексико-семантичне поле «час», наголошуючи, що «навколо ключових слів ЛСП у віршовому мовленні поетеси ґрунтуються характерні образні слова, афористичні фрази. Вони побудовані на актуалізації звичних розмовних зворотів, або на авторських несподіваних асоціаціях» [3, с. 191].

Метафоричну репрезентацію цього ж концептуального слова в українській літературі минулого століття розглядає в однойменній статті [8] Л. Кравець. На основі аналізу численних прикладів дослідниця робить висновок про синкретизм асоціативно-образної структури концепту

час, зазначаючи, що на його формування істотно вплинули міфопоетичні уявлення слов'ян та інших європейських народів.

Мета нашої наукової розвідки – описати концепти *перемога* та *поразка* в художньому осмисленні Ліни Костенко.

Вклад основного матеріалу. Означені ключові контекстами дуже показові саме в історичних романах поетеси. Найбільшою мірою у «Берестечку» [5], де описано переживання Богдана Хмельницького через поразку під Берестечком і принагідно – у «Марусі Чурай» [6]. Найменування концептуальних понять *перемога* і *поразка* хоч і не найчастотніші серед інших у концептосфері, але семантично розгалужені та стилістично марковані.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» подано таке визначення номена: «Перемога – повний успіх у бою, остаточна поразка військ противника; успіх у двобої, змаганнях, що закінчуються поразкою супротивника; спіх у боротьбі за що-небудь, здійснення чого-небудь у наслідок боротьби, подолання якихось труднощів; ствердження, доведення своєї більшої порівняно з чиеюсь сили, своєї вищості тощо» [2, с. 918].

Концепт *перемога* репрезентовано у «Берестечку» зі значенням *успіху*, зокрема, його досягнення чи недосягнення: «Початок був для мого війська вдалий, і йшлося до перемоги конче нам» [5, с. 87].

У мовній тканині роману поетесою передано досить великий спектр відчуттів, викликаних думками Богдана Хмельницького про перемогу, особливо коли реальною була поразка, наприклад:

1) бажання, наказ: «А я живий. І знову прагну бою. І перемоги. Хай на схилку літ – труну звелю возити зо собою, а ще піти подужаю в похід» [5, с. 159]; «Ми переможемо. Не такі ми й кволі» [5, с. 170];

2) рішення: «І я спалив до щирості мости. Сказав собі: ти хочеш перемоги? І одімсти – так наче умасти. І встань із мертвих – наче витяг ноги» [5, с. 44];

3) приниження: «Принижений, покривджений на честі, я переможцем бути вже не міг» [5, с. 113];

4) розпука: «То що ж тепер цьому народу – брати свій кривний хліб у переможця з рук» [5, с. 8];

5) самотність: «А я, переможений гетьман, сиджу тут, як перст, один» [5, с. 51];

6) віра: «Вірив я у перемогу в такій тяжкій нерівній боротьбі» [5, с. 159];

7) сміх, злорадство: «Дарма сміявся ворог мій східно. І перемогу праздував. Дарма» [5, с. 100].

Л. Костенко показує читачеві гетьмана, який завдяки своїм переживанням зрозумів, що перемога не завжди досягається успіхом, адже: «Поразка – це наука. Ніяка перемога так не вчить» [5, с. 165].

Як свідчать приклади з «Берестечка», лейтмотив *перемога* знаходиться в опозиції до контекстами *поразка*, ця ідея простежується в багатьох контекстах «Берестечка», як-от: «Оце і все. Одна така поразка закреслює стонадцять перемог» [5, с. 8]; «І це ж поразка у житті не перша! Було всього – полонів і облог. А я вставав, на шаблю руку сперши. І крізь поразки йшов до перемог» [5, с. 159].

Для точнішої оцінки *перемоги* Богдана Хмельницького Ліна Костенко застосовує у мовній тканині «Берестечка» метафоричні моделі семантичного типу «неживому» – «живе»: «перемога так не вчить» [5, с. 165], «...закреслює стонадцять перемог» [5, с. 8]. Такий же метафоричний тип переважає і в «Марусі Чурай». Наприклад, персоніфікований образ «перемога, з горя нічия, дивилась мертвим в незакриті очі» дозволяє читачеві сприйняти перемогу і славу, що межують з горем, бо спричинили його, майже як програш у нижчеподаному контексті:

Чи згадував Гордія Чурая,
оті шляхи до слави найкоротші,
де перемога, з горя нічия,
дивилась мертвим в незакриті очі [6, с. 139].

У лексикографічній літературі поняття *поразка* тлумачиться як «розгром війська у бою, виведення його із боєздатності; програш у війні; невдача у двобої, що завершується перемогою противника. Невдача в боротьбі за що-небудь у якійсь справі; придушення громадсько-політичного руху, невдача в політичній боротьбі; неспроможність взяти гору в суперечці, довести комусь свою правоту, перевагу, вищість тощо» [2, с. 1065].

Поразку як культурний концепт репрезентовано Ліною Костенко в мовній тканині «Берестечка» та «Марусі Чурай» з такими значеннями:

1) топонім Берестечко: «Моя поразка зветься Берестечком» [5, с. 7]; «А він прийшов тоді з-під Берестечка. Страшна поразка душі всім пекла» [6, с. 101];

2) кінець: «Поразка – це кінець» [5, с. 160];

3) початок: «Чи ця поразка – уже кінець? Чи лиш початок іншої поразки» [5, с. 141];

4) наука: «Поразка – це наука» [5, с. 165].

У «Берестечку» поетесою відображено душевні переживання Богдана Хмельницького, який усамітнився у старому замку після поразки, зокрема:

1) каяття: «Призвів людей до прірви, до поразки, то хоч покайся!.. Каюся і п'ю» [5, с. 73];

2) причину переживань: «Пережив усе – полон, поразку, відчай» [5, с. 81];

3) приниження: «Я пережив...поразку. Приниження – це те від чого я вмирав» [5, с. 82];

4) непростеність: «Я їм приніс поразку непростенню» [5, с. 123];

5) сором: «Поразка – це наука. І сором від людей» [5, с. 160];

6) надія: «Життя людського строки стислі. Немає часу на поразку» [5, с. 170].

Гетьман шукав причину поразки у своїй душі, таким чином Л. Костенко зуміла показати, що зумовило програш: «Ось я такий і воював. В мені було зерно поразки» [5, с. 67]. Саме тому читач розуміє, що концепт *поразка* і *душа* разом з іншими лейтмотивами становлять основу концептосфери роману «Берестечко».

У метафоризованих контекстах поетеса на основі антонімії (поразка – перемога) наголошує на позитивності негативного результату, наприклад: «Оце і все. Одна така поразка закреслює стонадцять перемог!» [5, с. 8]. «І крізь поразки йшов до перемог» [5, с. 159].

У своєму коментарі «Богдан Хмельницький. Катарсис» В. Панченко зазначає, що «тема подолання поразки у романі є ключовою... Біль поразки у всі часи однаковий... У повторюваності поразок є якийсь національний фатум» [13, с. 210]... Саме тому роман закінчується контекстом філософського спрямування з оптимістичним стилістичним маркуванням «Не допускай такої мислі, що Бог покаже нам неласку. Життя людського строки стислі. Немає часу на поразку» [13, с. 182].

Помічено, що вербалізація концепту *перемоги* в «Берестечку» більш різноманітна – досягається завдяки іменникам: «І крізь поразки йшов до перемог» [5, с. 159]; дієсловом: «Мені вже або вмерти, Або воскреснуть і перемогти» [5, с. 115],

«Перемагав у кожному бою» [5, с. 92]; прикметникам та дієприкметникам: «А я, переможений гетьман, суджу тут, як перст, один» [5, с. 51], «Він хоч поліг – та в битві переможній» [5, с. 159]; у «Марусі Чурай» – лише іменниками: «І кожна мить то може бути кінцем, то може бути початком перемоги» [6, с. 190], «А що там буде, смерть чи перемога...» [6, с. 89]. Так само і контекстема *поразка* вербалізована лише завдяки іменниковим формам, наприклад, «зазнав поразки» [5, с. 159] «поразка це – поразка» [5, с. 115], «поразка так поразка» [5, с. 124], «одна поразка» [5, с. 115].

Висновки. Як бачимо, в межах концептосистеми віршових історичних романів Л. Костенко концепти *перемога* та *поразка* виступають поліконотативними та багатозначними. Концепт *перемога* репрезентований поетесою завдяки показові душевних станів гетьмана, зокрема, приниження, самотності, гніву, розпуки, віри, радості. А антонімічне концептуальне поняття *поразка* – ще й через покаяння, відчай, розчарування. Спостережено нетропеїчне і тропеїчне використання цих контекстем, зокрема, лейтмотив *перемога* – із семами *успіх, доказ сили у бою, доведення вищості, мета, програш*. Концепт *поразка* спостережено зі значеннями: *кінець, початок, місто, програш, наука, сором*. Для словесного вираження вищезазначеної семантики концептуальних понять поетеса використовує іменники в обох віршових романах, а також дієслова, прикметники і дієприкметники лише у «Берестечку». Завдяки слововжитку іменника *поразка* в останньому створено контексти філософського спрямування з негативним чи позитивним стилістичним маркуванням. Контекстеми *перемога* та *поразка* входять до ядра концептосфери історичних романів, втягуючи туди такі концепти, як воля, душа, життя, смерть, Україна.

Подальші наукові розвідки буде спрямовано на дослідження концептосфери поетичного дискурсу Ліни Костенко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н. Д. Введение. *Логический анализ языка*. Москва : Наука, 1993. С. 3–6.
2. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник української мови. Київ : Ірпінь, 2004. 1426 с.
3. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
4. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
5. Костенко Л.В. Берестечко: історичний роман. Львів : Каменярь, 2007. 170 с.
6. Костенко Л.В. Маруся Чурай. *Ліна Костенко* : навчальний посібник-хрестоматія / Упор. Г. Клочек. Кіровоград : «Степова Еллада», 1999. С. 65–195.
7. Кравець Лариса Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : монографія. Київ : Видавничий центр «Академія». 2012. 416 с.

8. Кравець Л. Метафорична репрезентація концепту «час» в українській поезії ХХ ст. *Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наук. праць*. Київ. 2007. С. 192–198.
9. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : Изд-во МГУ, 1996. 245 с.
10. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. *Русская словесность. Антология*. Москва : Academia, 1997. С. 280–287.
11. Лихачев Д.С. Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва : ИНИОН, 1991. 450 с.
12. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва : Изд. центр «Академия», 2001. 208 с.
13. Москвин В.П. Русская метафора. Семантическая, структурная, функциональная классификация. Волгоград : Перемена, 1997. 92 с.
14. Панченко В.Є. Богдан Хмельницький. Катарсис. *Костенко Л. Берестечко*. Київ : Либідь, 2010. С. 207–217.
15. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.
16. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.